



**Z. XIDRALIYEVA**

# **O‘ZBEK DIALEKTOLOGIYASI**

**(AMALIY MASHG‘ULOTLAR)**



**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI  
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI  
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT  
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**Z. R. XIDRALIYEVA**

**O‘ZBEK DIALEKTOLOGIYASI  
(AMALIY MASHG‘ULOTLAR)**

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi  
tomonidan o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan*

**TOSHKENT – 2021**

**KBK: 81.2-67(5Ў36)**

**X 47**

**UO‘K: 811.512.133’28**

**ISBN 978-9943-7188-1-4**

Xidraliyeva Zoxira Riskulovna

O‘zbek dialektologiyasi (amaliy mashg‘ulotlar) [Matn] : o‘quv qo‘llanma / Z.R.Xidraliyeva. - Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 118 b.

Mazkur “O‘zbek dialektologiyasi”dan amaliy mashg‘ulotlar o‘quv qo‘llanmasi oliy ta’lim muassasalarining “o‘zbek tili va adabiyoti” ta’lim yo‘nalishi uchun mo‘ljallangan, shu bilan birga “filologiya va tillarni o‘qitish” ta’lim yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar ham foydalanishi mumkin.

Unda “O‘zbek dialektologiyasi” fanining fonetika, morfologiya, leksika va sintaksis bo‘limlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulot mavzulari mazmuni, savol va topshiriqlar, tayanch so‘zlar, test variantlari, ta’lim texnologiyalari, krossvordlar ham berildi. O‘quv qo‘llanma talabaning mustaqil ishlashini ta’minlash, ularni ijodiy fikrlashga o‘rgatish hamda izlanish olib borish ko‘nikmalarini shakllantirishga imkoniyat yaratadi, ayni paytda talabaning o‘z bilimini o‘zi nazorat qila olishiga ham yordam beradi.

**Mas’ul muharrir:**

**S. Ashirboyev** – filologiya fanlari doktori, professor

**Taqrizchi:**

**M. Rahmatov** – filologiya fanlari nomzodi, dotsent

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat  
O‘zbek tili va adabiyoti universitetining  
5 yilligiga bag‘ishlayman.*

## **SO‘ZBOSHI**

Ushbu o‘quv qo‘llanma “O‘zbek dialektologiyasi” fani dasturi asosida ishlab chiqilgan hamda 5111200 - o‘zbek tili va adabiyoti ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavlarning tayyorgarlik darajasi va zaruriy bilimlar mazmuniga qo‘yiladigan talablarga muvofiqlashtirilgan.

Mazkur o‘quv qo‘llanma 2016-yil 13-mayda e’lon qilingan PF-4797-sonli “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmon, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-sonli “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari” hamda 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-sonli “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonlari va boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

“O‘zbek dialektologiyasi” fanidan tashkil etiladigan amaliy mashg‘ulotlar talabalarning ma’ruza mashg‘ulotlarida egallagan nazariy bilimlarini mustahkamlash va yanada chuqurlashtirishga qaratiladigan o‘qitish shaklidir. Amaliy mashg‘ulotlarda mavzu bo‘yicha bajarilishi ko‘zda tutilgan amaliy topshiriqlar nazariy masalalarga qaratilgan bo‘lib, har bir mashg‘ulotda talabalar izlanish olib borishi, shevalarning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilishi, qiyoslashi hamda fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlari haqida o‘z fikrlarini to‘liq bayon eta olishi va xulosalar chiqarishi, transkripsiyada matn yozish malakasini egallashi nazarda tutiladi.

Qo‘llanmada nazariy bilimlarni rivojlantirish uchun turli hajmdagi rang-barang matnlar, topshiriqlar berildi. Berilgan matnlar shevalarning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini qiyoslash, o‘zbek adabiy tili hamda xalq shevalari orasidagi farqlarni, ularning bir-biriga bo‘lgan munosabatini aniqlash imkonini beradi.

Mavzu mohiyatidan kelib chiqqan holda, shevalarning til xususiyatlarini ko‘rsatuvchi matnlarni tahlil qilish, faktik materiallarni qiyoslash asosida xulosalar chiqarish, ularga munosabat bildirish, turli jadvallar bilan ishlash va qiziqarli dialektologiya topshiriqlari ishlab chiqildi. Qo‘llanmadan talabalarga uyga vazifa sifatida beriladigan topshiriqlar ham o‘rin oldi.

## TRANSKRIPSION BELGILAR

### 1. An'anaviy o'zbek transkripsiyasi

(Hozirgacha olib borilgan dialektologik tadqiqotlar kirill alifbosi asosidagi transkripsiyada amalga oshirilgan).

#### Unli tovushlar uchun qo'llanilgan transkripsion belgilar:

**a(a)** – til orqa qator, quyi-keng, lablanmagan.

**ə(ə)** – til oldi, quyi-keng, lablanmagan.

**ɔ(ɔ)** – til orqa, quyi-keng, qisman lablangan.

**e(e)** – til oldi, o'rta-keng, lablanmagan.

**и(u)** – til oldi, yuqori-tor, lablanmagan.

**ы(ы)** – til orqa, yuqori-tor, lablanmagan.

**ъ(ъ)** – indifferent (oraliq tovush), (qisqa).

**ь(ь)** – til orqa, yuqori-tor, lablanmagan, (qisqa).

**y(y)** – til orqa, yuqori-tor, lablangan.

**ү(ү)** – til oldi, yuqori-tor, lablangan.

**o(o)** – til orqa, o'rta-keng, lablangan.

**θ(θ)** – til oldi, o'rta-keng, lablangan.

**ε(ε)** – til oldi, o'rta-keng, lablanmagan.

#### Ayrim undoshlar uchun qo'llanilgan transkripsion belgilar:

**дж** – qorishiq portlovchi tovush.

**ң** – sonor, burun tovushi.

**в** – lab-tish tovushi.

**w** – lab-lab tovushi.

**ф** – lab-tish tovushi.

**f** – lab-lab tovushi.

### 2. Yangi o'zbek transkripsiyasi

(Turkologiyada qo'llanib kelinayotgan transkripsiyaga asoslanadi).

#### Unli tovushlar uchun qo'llanilgan transkripsion belgilar:

**a** – til orqa qator, quyi-keng, lablanmagan.

**ä** – til oldi, quyi-keng, lablanmagan.

**ā** – til orqa, quyi-keng, qisman lablangan.

**e** – til oldi, o'rta-keng, lablanmagan.

**i** – til oldi, yuqori-tor, lablanmagan.

**ï** – til orqa, yuqori-tor, lablanmagan.

**u** – til orqa, yuqori-tor, lablangan.

ü– til oldi, yuqori-tor, lablangan.  
o – til orqa, o‘rta-keng, lablangan.  
ö – til oldi, o‘rta-keng, lablangan.  
e – til oldi, o‘rta-keng, lablanmagan.

### **Ayrim undoshlar uchun qo‘llanilgan transkripsion belgilar:**

**dž** (amaldagi **dj**) – jarangli, qorishiq portlovchi tovush.  
**ž** (amaldagi **j**) – jarangli, sirg‘aluvchi tovush.  
**ŋ** (amaldagi **ng**) – sonor, burun tovushi.  
**č** (amaldagi **ch** o‘rnida) – jarangsiz, qorishiq portlovchi tovush.  
**j** (amaldagi **y** o‘rnida) – jarangli, sirg‘aluvchi tovush.  
**ɣ** (amaldagi **g** o‘rnida) – jarangli, sirg‘aluvchi tovush.  
**š** (amaldagi **sh** o‘rnida) – jarangsiz, sirg‘aluvchi tovush.

### **Diakritik belgilar:**

**:** (ikki nuqta) – tovushning cho‘ziqligi.  
**>** va **<** – bir tovushning ikkinchisiga o‘tishi.  
**//** – ikki tovush yoki so‘zning parallel qo‘llanishi.  
**( )** – qavs ichidagi harfning nutqda talaffuz qilinmasligi.  
**[ ]** – matndagi bo‘g‘in yoki so‘zlarni ajratib ko‘rsatish.  
**'** (akut) belgisi – tovushning qattiqligi yoki yumshoqligini ifodalaydi.

## MUNDARIJA

So‘zboshi	3
Transkripsion belgilar	4
Sheva, dialekt, lahjalarning xususiyatlari, ularni o‘rganish metodlari	6
Transkripsiyada matnlarni o‘qish va yozish	11
O‘zbek shevalarida unlilar va undoshlar tizimi	19
Shevalarga oid matnlarning fonetik xususiyatlari	27
O‘zbek shevalarida uchraydigan fonetik qonuniyatlar	35
Shevalarga xos matnlarning leksik xususiyatlari	41
Dialektal so‘zlarni mavzuviy guruhlariga bo‘lib o‘rganish	49
Otning grammatik kategoriyalari	53
Shevalarda mustaqil va yordamchi so‘z turkumlarining o‘ziga xos xususiyatlari	62
O‘zbek shevalarida fe’lning o‘ziga xos xususiyatlari	68
Fe’lning vazifadosh shakllari	72
O‘zbek shevalarida so‘z yasalishi	77
O‘zbek shevalari sintaksisi	81
Qarluq lahjasidagi matnlar tahlili	83
Qipchoq lahjasidagi matnlar tahlili	91
O‘g‘uz lahjasidagi matnlar tahlili	97
Badiiy asarlarda dialektizmlar va ularning turlari	105
Qiziqarli dialektologiya	
Krossvordlar	110
Topishmoqlar	115



Z. R. XIDRALIYEVA

**O‘ZBEK DIALEKTOLOGIYASI  
(AMALIY MASHG‘ULOTLAR)**

o‘quv qo‘llanma

“Nodirabegim” nashriyoti

Nashriyot litsenziyasi AI № 313. 24.11.2017 y.

Bosishga ruxsat etildi: 7.05.2021.

“Times New Roman” garniturası. Qog‘oz bichimi: 60x84 <sup>1</sup>/<sub>16</sub>

Nashriyot bosma tabog‘i 7,25. Adadi 100 nusxa.

100129, Toshkent shahri, Shayxontohur tumani,

Navoiy kochasi, 30-uy.

OOO “AKTIV PRINT” bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent, Chilonzor 25, Lutfiy 1A.



ISBN 978-9943-7188-1-4



9 789943 718814